

ІЄРАРХІЯ І МЕРЕЖЕВІ СТРУКТУРИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Матеріали семінару (частина I)

У листопаді 2007 року в Інституті економіки та прогнозування НАН України відбувся методологічний семінар на тему "Ієрархія і мережеві структури: історія і сучасність", проведений відділом економічної теорії Інституту економіки та прогнозування НАН України і кафедрою економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пропонуємо вашій увазі виступи учасників семінару.

Відкрив семінар д-р екон. наук **А.Гриценко** (Інститут економіки та прогнозування НАН України). Методологічний семінар відділу економічної теорії Інституту економіки та прогнозування і кафедри економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка присвячений темі "Ієрархія і мережеві структури: історія і сучасність". Ця тема виникла в ході попередніх наших досліджень проблем інституціональної архітекτονіки. Ми виявили, що в інституційному просторі існують якісь "чорні дірки", що символізують інституційну невизначеність, і пов'язані вони з існуванням мережевих структур.

Аналіз мережевих структур та їх співвідношення з ієрархією в історичному і логічному аспектах, існуючих наукових розробок із цих питань показав зростаючу практичну актуальність, складність і значущість цієї проблематики. Ми також маємо результати власного наукового аналізу, які стосуються найрізноманітніших аспектів розвитку ієрархічних зв'язків і мережевих структур. Зараз ми наблизилися до етапу, коли треба рухатися не тільки шляхом екстенсивного розширення і поглиблення аналізу кожним дослідником свого аспекту проблеми, а і шляхом інтеграції різних підходів, аспектів на основі головної ідеї нашої наукової концепції.

Це самостійне завдання, яке не можна розв'язати інакше, як у процесі спільного обговорення і дискусій. Цей семінар є спробою актуалізувати роботу саме в цьому напрямку.

Сама по собі проблема ієрархії та мережевих структур не є новою для науки. Відомі спеціальні праці істориків, філософів, представників інших наук, присвячені ієрархії, і є праці, зокрема монографічні, присвячені мережевим структурам і мережевій економіці. Остання проблема особливо актуалізувалася зараз. Є певні досягнення з точки зору опису характеристик мережевих благ, співвідношення попиту і пропозиції на мережеві блага і т. д., не говорячи вже про такі прикладні речі, як мережеві продажі, мережевий маркетинг тощо.

Але я б хотів підкреслити, що наше дослідження має не лише узагальнити й інтегрувати всі ці досягнення, а і розв'язати глибше завдання – розкрити співвідношення ієрархії та мережевих структур як основну організаційну проблему XXI століття.

Цю проблему ми пов'язуємо з логікою історичного розвитку соціально-економічних систем, із процесом зняття ієрархії мережевими структурами, формування нової організаційно-економічної структури суспільства. І якщо в попередніх теоретичних і прикладних розробках ієрархію і мережу

розглядали як різні проблеми, то ми підходимо до них як до боків однієї проблеми. А це закладає зовсім інші принципи оцінки ролі та значення ієрархічних і мережевих структур в історичному розвитку суспільства.

Початково мережа та ієрархія перебувають у синкретичній єдності, потім у процесі історичного розвитку вони перетворюються на самостійні утворення, що уможлиблює вивчати їх незалежно одне від одного. Проте реально вони не лише мають внутрішню єдину основу, а і продовжують ззовні взаємодіяти одне з одним. Цей аспект часто випускають з уваги. Наступний етап полягає в тому, що мережа та ієрархія зливаються в якусь нову єдність із зміненою основою.

Це можна пояснити так. Наприклад, первісне суспільство як засноване на взаємозв'язку рівних членів є по суті мережевим, а ієрархія розчинена всередині його і поступово разом із накопиченням досвіду викристалізовується з функціональної відмінності в закріпленій статус окремих індивідів, вождів та ін. Але основа залишається мережевою. Це приклад синкретичної єдності. А, скажімо, в рабовласницькому суспільстві основні відносини між головними агентами, рабовласником і рабом, є цілком ієрархічними, оскільки рабовласник підкоряє раба. Тут ієрархія доведена до своєї протилежності, бо раб перетворюється на знаряддя і випадає з людського суспільства, його не вважають за людину (точніше, громадянина). З формального боку це нібито і не ієрархія. Але вона все ж таки є, тому що реально раб – людина. Отже, засадничі відносини (між рабовласником і рабом) є ієрархічними за своєю суттю. Феодальне суспільство ієрархічне у класичному вигляді. Тут існує система васалітету, заснована на соціальній ієрархії.

Нарешті, в ринковій, індустріальній економіці взаємовідносини формально складаються між рівноправними товаровласниками, і в цьому плані вони також утворюють горизонтальну мережеву структуру. Проте всередині неї поміщена ієрархія. Вона полягає в підпорядкуванні найманої праці капіталу. Ця ієрархія криється за формально рівноправними мережевими відносинами.

Зараз формується постіндустріальне, інформаційне суспільство, нова економіка, яку тлумачать по-різному, але в будь-якому разі вона приводить до формування нових макроекономічних залежностей. Важливе місце в цих змінах належить механізму зняття ієрархії в мережевій структурі.

Процес зняття можна пояснити на такому прикладі. В первісному суспільстві людина здобувала їжу, і це було її головною справою, якій підпорядковувалося все. Але мірою розвитку суспільства людина дедалі менше витрачає часу на це, і проблема задоволення потреб ніби опускається в основу. Сьогодні ніхто не працює для того, щоб здобувати їжу. Це просто момент. Актуальнішими є інші завдання: здобування доброї освіти, самореалізація у праці тощо. Хоча, якщо виникне брак їжі, проблема харчування знов актуалізується. З цього можна зробити висновок, що є фундаментальна структура потреб, яка мірою їх задоволення опускається в основу, а є актуальна – що виникає в результаті актуалізації якогось одного елемента фундаментальної структури. Якщо в механізмі реалізації актуальної структури з'являються перебої, то відбувається повернення до фундаментальної структури.

Або інший приклад, більш соціального плану, який стосується загальнолюдських етичних норм. Вони складаються в результаті взаємодії людей, боротьби і стають імперативом у поведінці людини. Потім це повторюється у процесі виховання, і кожна людина відтворює ці норми. Для нормально вихованої людини не існує питання, варто чи не варто вбивати іншу людину, якщо та заважає. Вона знає, що цього робити не можна. Питання зняте і пішло в основу у вигляді імперативу: не вбий. Зняття – це

розв'язання суперечності й відхід в основу. Коли зняття не відбувається, виникають деструктивні процеси, девіантна поведінка тощо.

Якщо людина не пройшла процес залучення до культури, до людських цінностей, якщо етичні норми не стали імперативом, що лежить в основі життєдіяльності, то можливе повернення її до тваринного існування, тваринних інстинктів. Сьогодні внаслідок часткового руйнування ієрархії цінностей переважанням мережевих форм спілкування можна спостерігати масу прикладів нелюдської, асоціальної поведінки людей.

Існує феномен розкладання людської особистості, який полягає в тому, що людина в одній мережевій структурі поводить себе одним чином, а в іншій – абсолютно інакше і не помічає непослідовність, суперечність своїх учинків, неначе їх здійснюють різні люди. В одному випадку це добрий сім'янин, ніжний чоловік і турботливий батько, в іншому – розпусник і жорстокий убивця. Людина ніби розкладається на кілька індивідів, формально сполучених в одному тілі. Цілісність життєдіяльності руйнується, а разом із нею й особистість.

Якщо такі мережеві ефекти набувають поширення, то можна говорити про перехід у якесь нове, постлюдське утворення – постлюдську нецивілізацію.

На відміну від дослідників, які аналізують часткові мережеві ефекти, ми звертаємо увагу на те, що розвиток мережевих структур, з одного боку, відкриває небачені можливості прогресу, а з іншого – приховує небезпеку розкладання людської особистості, фрагментації та розпаду людського суспільства. Щоб запобігти цьому, потрібен механізм, який встановлював би ієрархію мереж. Коли людина засвоїть, що одна цінність є великою, а інша – ще більшою, і не зможе повестися, ігноруючи цю ієрархію, тоді включеність у різні мережеві структури не розкладатиме її на фрагменти, а являтиме собою різноманітні форми цілісного прояву особистості.

Є дуже цікаві аспекти часткових проблем аналізу ієрархічних і мережевих структур. Самі блага можуть бути поділені за певною ознакою на ординарні, ієрархічні та мережеві, що мають особливі характеристики. Якщо із збільшенням кількості звичайних благ їхня корисність зменшується, то кожне додаткове мережеве благо збільшує корисність усіх благ даної мережі. Наприклад, якщо людина придбала мобільний телефон, то корисність мобільних телефонів усіх користувачів збільшилася, тому що вони можуть зв'язатися з більшою кількістю абонентів. Водночас витрати на виробництво мережевих благ на стадії масового їх поширення різко знижуються. Таким чином, корисність благ підвищується, а їхня вартість знижується. Крива попиту на мережеві блага бере початок з нульової позначки осі координат і має опуклий характер, а крива пропозиції, навпаки, схожа на криву попиту. Зрозуміло, що і ціноутворення в таких умовах має абсолютно інші механізми порівняно із звичайними товарами.

У кожного з нас свій специфічний аспект дослідження. Але всі вони мають бути інтегровані в загальну концепцію. Це і є наше головне завдання – розкрити все розмаїття співвідношень ієрархічних і мережевих структур, перспективи і ризики їхнього розвитку.

Виступ д-ра екон. наук. **О.Яременка** (Інститут економіки і прогнозування НАН України) стосувався еволюції господарських систем з погляду розгортання ієрархічних і мережевих засад.

Найглибші зміни в соціальному устрої, як правило, пов'язані з важкими потрясіннями, катастрофами. Це обумовлено тим, що соціальна оболонка цивілізації не є "гумовою": включення в соціальний оборот нової інформації, цінностей і інститутів вимагає часткового стирання старої інформації. Людська історія є це шляхом втрат і забуття соціальних конс-

трукцій, іноді досить важливих і складних. Хаотичність і безструктурність таких переходів зближує їх з мережевою моделлю побудови суспільства.

Як тільки система починає еволюціонувати у бік мережевого обґрунтування, у неї починається процес стирання інформації, яка просто не може вміститися в обмежений соціальний простір. Причина в тому, що у мережевих структурах, внаслідок того, що вони плоскі, менше обсяг соціальної пам'яті, ніж у ієрархічних.

Мережевий стан системи має максимальну ентропію. У цьому стані різко посилюється горизонтальний компонент системи (горизонтальне перемішування соціальних ресурсів) за рахунок ослаблення структурно-ієрархічного компоненту.

Позитивне еволюційне значення мережі полягає в тому, що мережевий комплекс нестійкий щодо зовнішніх дій і програм. Це дозволяє соціуму генерувати, комбінувати і перебирати нові варіанти інституційного устрою господарської системи за відсутності попередньо заданого вертикального порядку, критерію відбору.

Актуалізація глобальних мереж є симптомом глобальної перехідності. Тому завершення сьогоденного етапу глобалізації проходитиме не як демонтаж глобальних інформаційних і фінансових систем, а як їх дезактуалізація, як їх відхід в засади, перетворення в інфраструктуру функціонування ієрархічних соціальних механізмів глобального рівня.

Суб'єкти економічної системи, що перебувають в мережевому стані, втрачають ідентичність самим собі. Принцип *втрати статусу як втрати ідентичності* дозволяє зрозуміти механізм виникнення нестабільних станів господарських систем, які актуалізують мережеві форми соціального порядку. Це частково пояснює, наприклад, історично нелогічний сплеск антикомунізму в багатьох колишніх соціалістичних країнах. Здавалося б, до чого люстрація, коли майже 50% дорослого населення були в комсомолі або в КПРС, причому тут комунізм, коли компартія одержує на виборах 2–3% голосів? Насправді це спроба знайти хоч якийсь ґрунт під ногами.

Статус – це не тільки вираження системи ієрархічного соціального порядку, а й його передумова. Структуризація і впорядкування господарської діяльності суб'єктів досягається завдяки дії як загальних соціальних механізмів, так і чисто ринкових, і переведення цих механізмів на рівень *суб'єкта, його діяльності і інтересів* (суб'єктивізації).

Чинник статусу латентно визначає нормальний для даної системи (середній, прийнятний і т. д.) рівень трансакційних витрат підготовки, висновку і виконання інвестиційних операцій. Ідентифікація суб'єкта і його діяльності досягається через присвоєння статусу. Статус більшості суб'єктів мережі однаковий, тому він використовується як знак приналежності, але не визначає сам по собі доступ до ресурсів.

Таким чином, еволюційне завдання мережі – розширення підґрунтя для побудови нового, розширеного порядку.

Безстатусний стан мережі ніколи не може захистити себе від вірусу ієрархії, з якого в надрах мережі виростає нова структура, що перетворює вільні відносини між суб'єктами в нормовані відносини між соціальними агентами – носіями ієрархічних статусів.

Інвестиційні мережі формуються завдяки сучасним можливостям фінансового ринку. Акціонерний капітал має формально мережевий характер. В той же час ієрархічний потенціал інвестування постійно породжує конфлікти рівнів, як, наприклад, конфлікти між міноритарними і мажоритарними акціонерами. Справа в тому, що інвестиційна діяльність дає більше

свободи, але загрожує більшим ризиком. Тому інвестиційна діяльність більш професіоналізується: потрібно більше уміти і знати.

Глобалізація володіє власними фінансовими інструментами структуризації ієрархічного порядку. В першу чергу, це фінансизація економіки. Приведемо вражаючий приклад нової ієрархії, що формується під впливом фінансових ринків (О.Буторіна).

В Європі виділяється п'ять груп країн. У першу, найменше забезпечену, ввійшли десять країн: шість з Південної Європи (Албанія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Румунія, Сербія і Чорногорія), три з СНД (Білорусь, Молдавія, Україна) і Туреччина. У другу групу потрапили сім нових членів Євросоюзу з Центральної Європи (Угорщина, Польща, Латвія, Литва, Словаччина, Чехія, Естонія) і Хорватія. Третя група складається з трьох відсталих країн ЄС-15 (Греція, Іспанія, Португалія) і двох найуспішніших новачків (Кіпр, Словенія). Четверта група включає 11 найсильніших західноєвропейських учасників європейського союзу. П'яту групу представляють два багаті аутсайтери – Норвегія і Швейцарія.

Якщо в 1951 році при підписанні Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі бельгійський ВВП на душу населення (за поточним обмінним курсом) був в 2,3 рази вище, ніж в Італії, то сьогодні аналогічний розрив між найбагатшою і найбіднішою країною Євросоюзу (Данія і Болгарія) збільшився майже до 15 разів. На допомогу відсталим регіонам йдуть 36% бюджету ЄС (43% на сільське господарство, 9% на високі технології, освіту, транспорт)¹.

До речі, це досить наочно ілюструє тезу про переважно споживачький потенціал мережевих структур, і набагато менше – інвестиційний. Можна уявити собі, яке технологічне майбутнє у цього Союзу, який, по суті справи, перетворився на європейський соцзабез. Але з іншого боку, ми бачимо, що інноваційно-інвестиційна функція залишається за національними державами.

Якщо зв'язок між ВВП на душу населення і рівнем освіти, тривалістю життя, питомою вагою високих технологій відображає горизонтальна парабола з дельтами, що зменшуються, то капіталізація фондового ринку зростає не по горизонтальній параболі, а по експоненті (вгору). Відношення вартості акцій і облігацій, що обертаються в країні, до національного ВВП збільшується при переході з першої групи в другу на 11 процентних пунктів, з другої в третю – на 23, з третьої в четверту – на 40 і з четвертої в п'яту – на 53 пункти. Фінансизація породжує найглибшу ієрархію.

В історично близькій перспективі трансакційні витрати функціонування єдиного європейського політичного організму почнуть перевищувати вираш ефективності і продуктивності. В умовах відсутності європейської ідентичності, здатної конкурувати з національною ідентичністю, ніхто не може запобігти регенерації національних конкурентних переваг в умовах нових можливостей, породжених глобалізацією.

Мережа обмежує суверенітет будь-якого суб'єкта, що потрапляє в неї, – споживача, держави, корпорації. На те вона і сіть, що пов'язує. Новатор створює потенціал розриву мережі, виходу з-під тиранії усереднювання. Ієрархія статусів є природною базисною формою соціально-економічного устрою, побудованого на *накопиченні і інвестуванні*. В національних інноваціях та інвестуванні закладено неминуче відродження суверенітету, яка б перехідність не спіткала соціум. Як тільки якась держава Європи побачить, що може отримати більше, відмовляючись від дисцип-

¹ Джерело: Буторіна О. Интеграция в стиле фанк // <http://www.globalaffairs.ru/numbers/28/8544.html>.

ліни євроінститутів, чим дотримуючись її, у нього виникне стійка причина до їх постійного порушення.

У сучасному монетарному розвитку України ієрархічна монетизація через викуп валюти в експортерів забезпечила відновлення і фінансове наповнення монополістичної вертикалі тих підприємств і конгломератів важкої промисловості, які володіли реальним експортним потенціалом.

Передбачувана відмова від фіксованого валютного курсу надасть монетизації характеру дифузії мережевого типу через те, що основним каналом емісії платіжних засобів стане рефінансування комерційних банків. Унаслідок дифузної монетизації може обмежитися консервативна роль ієрархічних структур і відбутися поступове розширення соціально-економічної основи ринку для подальшого структурного збагачення економіки.

У цих умовах на зміну жорсткої внутрішньої ієрархії підприємств може прийти включення національних економічних агентів у зовнішні ієрархічні структури глобального або регіонального типу. Суспільство може заплатити за це зниженням валових темпів економічного зростання на фоні прискореного розвитку окремих галузей і підприємств.

Д-р екон. наук **В.Мандибур** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) розглянув закономірності ієрархічного та мережевого структурування корпоративного капіталу в умовах глобалізації.

Власність являє собою базовий суспільний інститут зі складною архітектонікою її системних блоків, що також мають свою особливу внутрішню ієрархічну будову, а також розгалужену мережеву систему, яка діє як в межах окремих форм власності, так і на рівні всієї системи відносин власності.

Розгляд закономірностей розвитку сучасного інституту власності засвідчує, що це не лише системний й мобільний соціально-економічний організм, архітектоніка якого динамічно змінюється. Цей інститут постійно оновлюється як за його типовими, видовими, структурними, організаційними і функціональними утвореннями та формами, так і за якісним наповненням сутнісного змісту системних структурних блоків відносин власності під впливом тенденцій та закономірностей трансформації економічних інтересів і пріоритетів, що визначають ці відносини.

Тобто у своєму розвитку власність постійно трансформується, перетворюється як за типологічною та видовою якісною сутністю, так і за конкретними формами прояву, що, *по-перше*, перебувають у стані діалектичної боротьби, витісняючи одна одну; *по-друге*, століттями співіснують та взаємодіють разом на основі розгалужених мережних зв'язків; *по-третє*, інтегруються, трансформуються одна в одну на основі ієрархічної побудови та розгалужених внутрішньо системних мережних зв'язків. При цьому створюються нові життєздатні форми, що у подальшому також розвиваються, якісно доповнюючи архітектоніку інституту власності, структурують її ієрархічну підпорядкованість та утворюють багатоканальну і багаточасову мережну систему зв'язків та взаємовідносин.

Історичний розвиток свідчить, що такий вид власності, як капітал, є діалектично найбільш динамічним видом приватної власності, який найповніше висвітлює можливі прояви дії об'єктивного економічного закону усупільнення приватної власності у його найрозвиненіших формах.

Світова практика продемонструвала, що свого вищого ступеня асоціативного розвитку капітал досягає в корпораціях. Тобто у потужних монополістичних об'єднаннях, що переважно функціонують у такій ієрархічно побудованій організаційно-економічній формі, як концерни (що у своєму складі об'єднують на основі фінансового контролю юридично самостійні

акціонерні товариства та компанії за архітектонікою: материнські, дочірні, онучаті та ін.).

Ця гетерахія є проявом закономірності формування якісно нового способу організації, що базується не на ієрархічній залежності або ринковій незалежності суб'єктів, а оптимізує їх взаємозалежність, дозволяючи поєднати переваги як горизонтального, так і вертикального типу економічної організації.

Необхідно наголосити, що найважливішим в методологічному відношенні аспектом оптимізації управління сучасними соціально-економічними процесами є окреслення конкретних меж закономірного взаємопроникнення ієрархічних, ринкових та мережних форм організації систем, які діалектично сьогодні присутні і в загальній структурі корпоративного капіталу.

Досліджуючи ієрархію та мережу певного соціально-економічного явища (в нашому випадку корпоративного капіталу), повинно йтися саме про горизонтальний та вертикальний розріз при дослідженні характеру відносин та взаємозв'язків, що виникають між різними рівнями корпоративних структур.

Можна стверджувати, що на сьогодні сформована жорстка ієрархічна взаємозалежність та системна субординація, що може бути представлена такими відповідними організаційно-економічними структурами, як: 1) глобальні корпорації (всесвітній рівень); 2) транснаціональні корпорації (міжнародний рівень); 3) національні корпорації (внутрішньо державний рівень).

Важливою закономірністю сучасного процесу глобалізації є формування глобальних корпорацій, що фактично виходять з-під контролю з боку національних урядів та урядових міждержавних об'єднань.

Прикладом, що характеризує тенденції монополістичної концентрації світового металургійного сектора, може бути процес злиття російських алюмінієвих корпоративних гігантів – "Російського алюмінію" (холдингу Дерипаски, що входить до трійки світових лідерів у виробництві алюмінію і сплавів) та СУАЛа (фірми Вексельберга, яка входить до світової десятки).

Це злиття дозволяє потіснити позиції таких світових алюмінієвих гігантів, як транснаціональну корпорацію США Alcoa и канадську Alcan, що виробляють по 3,5 млн т алюмінію на рік. "Російський алюміній" концентрує близько 4 млн тонн. Характерним також є і те, що на цей виклик у свою чергу Alcoa и Alcan також завершили процес злиття у надпотужну глобальну корпорацію, що дозволить їй домінувати на світовому сегменті виробництва та реалізації алюмінію (обсяг 7 млн т). Тобто на цьому сегменті світового ринку будуть беззастережно панувати лише дві глобальні монополії, і який рівень нееквівалентності економічних відносини (монопольної ціни та якості продукції) вони запропонують іншим суб'єктам, не важко здогадатись.

Важливою сучасною закономірністю можна вважати і те, що на глобальному рівні значний розмах набули корпоративні злиття та поглинання, які відбуваються у фінансовій сфері. Зокрема, можна виділити вихід на домінуючі світові позиції глобальних банків. Фінансова потужність цих корпоративних утворень є такою, що статутний капітал будь-якого банку, що входить у першу світову двадцятку, на сьогодні у шість разів перевищує, наприклад, статутний капітал банківської системи Польщі, або у тридцять шість раз аналогічний капітал всіх комерційних банків.

Саме глобальні корпорації (тобто, корпорації корпорацій, або мега-корпорації) мають найвищий (всесвітньо панівний) рівень у системі ієрархічного структурування корпоративного капіталу. Використовуючи політико-економічні зв'язки, глобальні корпорації проникають у саму серцевину

національних та регіональних економічних систем, нав'язуючи та відстоюючи свої інтереси.

Ще донедавна транснаціональна, монополістична форми організації корпоративної власності абсолютно панували на світових ринках, диктуючи їм свою волю. Проте *закономірності розвитку корпоративного капіталу засвідчують, що на сьогодні ТНК все більше входять до структури або підпадають під залежність найпотужніших світових глобальних корпорацій.* Це ієрархічне підпорядкування свідчить про глобальний характер рівня інтеграції корпоративного капіталу в сучасних умовах.

Глобальний корпоративний капітал у своїй діяльності повною мірою спирається на створену та розвинену ТНК – широку систему філій та дочірніх підприємств у різних країнах. Найнижчий рівень в ієрархічно підпорядкованій системі функціонування сучасного корпоративного капіталу займають національні корпорації (їх дочірні та материнські структури), які були утворені та продовжують діяти на території певної країни і, як правило, на сьогодні перебувають під контролюючим впливом або поглинаються чи об'єднуються у транснаціональні та глобальні структури.

Слід зазначити, що важливою закономірністю сучасного економічного життя є те, що середній і малий бізнес, який представлений порівняно невеликими фірмами та підприємствами, також перебуває під системним впливом потужного корпоративного капіталу, що здійснюється як шляхом різноманітних форм кооперації та поділу праці, так і шляхом посилення їх фінансової залежності від корпорацій. При цьому сучасні тенденції свідчать про надзвичайно важливу роль цієї найнижчої ланки в ієрархії відносин сучасного корпоративного капіталу.

Сучасні технології комунікації та співробітництва з середнім та малим (зокрема венчурним) підприємництвом поширюють та посилюють економічну владу в ієрархічній системі організації сучасного корпоративного капіталу. Саме вони доповнюють корпоративну організацію новими мобільними елементами, що на горизонтальному рівні оперативно та гнучко взаємодіють один з одним, створюючи сітьову низову структуру, на яку спирається корпоративна форма організації сучасного капіталу.

Аналіз дозволяє виявити нові перспективи, що відкриваються внаслідок сучасного поєднання сили монополії і мобільності та підприємницької ініціативи середнього і малого бізнесу. Тобто у цьому разі поєднуються переваги ефекту масштабу, який забезпечує корпоративний капітал, і максимального використання оперативних можливостей венчурного підприємництва й інтелектуального капіталу. Тут об'єднується сила монолітних, замкнених власними межами і вертикальною ієрархічною організацією, корпорацій із потенціалом, який мають на горизонтально низовому рівні мережі економічно атомічні одиниці, які перебувають у безперервному процесі формування нових відносин і створюють ринкову вартість знизу вгору.

Саме тісна взаємодія корпорацій із сектором, що найбільш чутливо реагує на вимоги сучасного економічного життя, зокрема, забезпечує пошук індивідуальних потреб та формує власні сучасні горизонтальні мережі, які забезпечують їхню масову реалізацію, є важливою закономірністю процесу поширення всевладдя корпоративного капіталу в умовах глобалізації.

Ця інтеграція, яку утворюють корпоративні "кити", середня, мала економічна "живність" та ринковий "планктон", враховує таку закономірність, що в сучасних умовах значна ринкова вартість починає створюватися на "молекулярному" ринковому рівні за допомогою використання сучасних технологічних досягнень (біотехнологій, нанотехнологій тощо). Це також докорінно змінює зміст керування ресурсами, переміщує центр ваги з вищих ієрархічних на низові мережні ланки економіки.

Саме корпорації, користуючись перевагами, що забезпечуються тими величезними активами, які були нагромаджені в минулому, достатньо повно сьогодні усвідомлюють і враховують ті можливості сучасних форм горизонтального альтернативного розвитку. Вони не тільки не гальмують, а у різний спосіб сприяють розвитку різноманітних форм середнього і малого підприємства. На цей час до них можна віднести як різноманітні форми "розумних", венчурних компаній і компаній по роботі з клієнтами, так і "мережних посередників", сервісні платформи, а також ті можливості, що відкриваються внаслідок використання глобальних можливостей аутсорсингу. Тобто таких організаційно-економічних форм, які є послідовним та вкрай важливим ланцюгом упровадження та підвищення ефективності реалізації інноваційних та інвестиційних програм корпоративного капіталу.

Такий діалектичний процес розвитку, перетворення, концентрації та розширення й поглиблення корпоративного капіталу забезпечується залученням до ієрархічних процесів тих можливостей, які надає включення до цих процесів горизонтальних зв'язків, що забезпечує інтеграція мереж, створених середнім та малим підприємством.

Підсумовуючи, слід наголосити, що розвиток на основі корпоративного капіталу інтеграційних процесів як вираження загальної тенденції до усунювання виробництва й капіталу в національному та світовому масштабах має своїм наслідком посилення стійкості корпорацій, передусім їхньої макроекономічної стабільності. Таким чином, формування й розвиток корпоративного сектора економіки відкриває широкі можливості як для концентрації капіталу, зусиль, досвіду та інтелекту, так і для розв'язання складних економічних, науково-технічних, соціальних та ряду інших проблем суспільства.

Тому узагальнення та використання світового досвіду у цій царині є надзвичайно важливим для України. Жодна форма власності у підприємстві не може конкурувати з корпорацією в її успіхах щодо централізації грошових засобів, виробничих ресурсів та людських здібностей, концентрації матеріальних активів та виробництва товарів і послуг, а також оптимальною взаємодією з горизонтальними ринковими структурами та суб'єктами, що їх представляють.

В умовах процесів сучасної глобалізації саме корпоративна форма існування капіталу є і залишатиметься основою організації великого виробництва й відіграватиме і у подальшому економічно домінуючу роль у сучасному ринковому господарстві. Саме тому в Україні всі зусилля держави та приватного сектора необхідно спрямувати на недопущення дезінтеграції таких вітчизняних корпорацій, як "Укрзалізниця", "Укртелеком", та створення нових національних корпорацій на базі потужних підприємств суднобудування, літакобудування, виробництва феросплавів тощо, де вітчизняний товаровиробник ще не втратив реальний потенціал, що дозволить забезпечити його конкурентоспроможність на світовому ринку високотехнологічних товарів.

Г.Поталчук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) акцентувала увагу на еволюції фондових бірж в умовах глобалізації. Власну мережну систему корпоративної власності можна характеризувати як комплекс взаємопов'язаних структур, сукупність інститутів, інституцій, показників та індикаторів, що забезпечують функціонування та розвиток корпоративного капіталу, його взаємозв'язку з сучасним економічним середовищем.

Саме тому важливо розкрити ті сучасні закономірності, що визначають формування та розвиток ринкової інфраструктури корпоративного капіталу. Мережні системи цього рівня сприяють чіткому, координованому роз-

поділу, перерозподілу прав власності за допомогою механізмів фондового ринку та сприяють динамічному розвитку сучасної корпоративної власності.

Як незалежна складова фондового ринку корпоративний ринок цінних паперів забезпечує процес залучення та концентрацію капіталу на первинному ринку у вигляді випуску акцій та зростання і відтворення корпоративного капіталу за рахунок капіталізації на вторинному ринку цінних паперів.

Розвитку ринку корпоративної власності сприяє підвищення його інформаційної відкритості. Не тільки більшість інвесторів, а й багато фінансових посередників не в змозі порівняти запропоновані на даному ринку цінні папери (акції) за ступенем доходності, ризику, оцінити фінансову стійкість того чи іншого емітента. Допомогти в цьому може системна мережа фондових індексів.

Фондові або біржові індекси є найважливішими індикаторами оцінки стану даного сегмента ринку, тобто вони дозволяють оцінити динаміку рівня цін на акції та інші активи, які обертаються на цих біржах, обсяги угод і т. п.

У контексті дослідження закономірностей розвитку корпоративного капіталу увагу не можуть не привернути ті процеси, що відбуваються в інфраструктурі ринку корпоративно-акціонерного капіталу, зокрема, процесів консолідації фондових бірж. Вони засвідчать про поширення контролю суб'єктів на величезний корпоративний капітал на глобальному ринку (на сьогодні 55 олігархів пакетно володіють корпоративним капіталом, що перевищує 2,5 трлн дол. США, і реально контролюють корпоративну власність, вартість якої перевищує 25 трлн дол. США), на ринкову інфраструктурну мережу – на національні та транснаціональні фондові біржі.

У контексті реалізації інтересів світової фінансової олігархії, необхідність глобальної консолідації фондових бірж, що відбувається в сучасних умовах, назріла вже давно. Саме цим пояснюються численні спроби злиття бірж, що мали місце в 2006–2007 роках, при цьому ініціатива активізації цих процесів в основному виходила від американських фондових бірж.

Об'єднання фондових бірж, що є інфраструктурою глобальної мережевої системи ринкового забезпечення функціонування корпоративної власності, дозволяє залучити значні за обсягами капітали в умовах стрімко зростаючої конкуренції на світовому фондовому ринку.

До того ж розвиток новітніх технологій динамічно впливає на практичне згортання традиційних методів, що були притаманні функціонуванню транснаціональних фондових бірж (зокрема, електронні торги замінюють торгові майданчики з величезними приміщеннями та численною кількістю брокерів).

На сьогодні спостерігається унікальний у світовій практиці процес об'єднання двох гігантських світових транснаціональних інфраструктурно-монополістичних структур – NYSE (найбільшої світової фондової біржі) та Euronext (другої за величиною біржі Європи). У свою чергу, сам Euronext є транснаціональним корпоративним ринково-інфраструктурним об'єднанням, що було створено у 2000 році в результаті об'єднання Амстердамської, Брюссельської та Паризької фондових бірж, та приєднання в 2002 році до цієї транснаціональної монополії Лондонської міжнародної біржі фондових ф'ючерсів та опціонів, а також Португальської фондової біржі.

Цей новостворений корпоративний ринково-фондовий інфраструктурний гігант почне активно конкурувати з Лондонською фондовою біржею (LSE) та багатьма аналогічними компаніями країн Близького Сходу чи СНД, які у своїх пріоритетах надавали перевагу LSE через менш жорсткі, ніж на NYSE, правила біржової гри. Але ця тенденція може різко змінитись внаслідок кардинальної зміни нормативно-правової кон'юнктури на цьому сегменті глобального фондового ринку. Адже у клієнтів-суб'єктів з'явля-

ються власні переваги, оскільки тепер вони можуть отримати можливість доступу до каналів NYSE через європейські майданчики Euronext. Крім того, з'являється й така перевага, як значне подовження торгового дня на п'ять годин, що пов'язано із тим, що віддаленість Парижа від Нью-Йорка становить п'ять часових поясів).

Крім інтересу до Європи, NYSE проявляє інтерес і до азіатських бірж. Уже в 2007 році NYSE придбала 5% Індійської біржі, а також заявила про злиття з Чиказькою електронною біржею Alrchipelago Holdings. Найближчий конкурент NYSE – Американська фондова біржа NASDAQ – намагається придбати найбільшу європейську біржу LSE (London Stock Exchange). NASDAQ уже володіє 28,75% Лондонської фондової біржі, проте отримала відмову на пропозицію про злиття і здійснювала спроби ворожих поглинань LSE. Проте, за оцінками експертів, якщо злиття все ж таки відбудеться, на знову створеному майданчику будуть котируватися акції 6400 компаній із загальною капіталізацією 11,3 трлн дол. США (Financial Times, 19.04.2007).

Об'єднання фондових бірж, що є інфраструктурою глобальної мережевої системи ринкового забезпечення функціонування корпоративної власності, дозволяє залучити значні за обсягами капітали в умовах стрімко зростаючої конкуренції на світовому фондовому ринку. До того ж розвиток новітніх технологій динамічно впливає на практичне згортання традиційних методів, що були притаманні функціонуванню транснаціональних фондових бірж (зокрема, електронні торги замінюють торгові майданчики з величезними приміщеннями та численною кількістю брокерів). Можна стверджувати, що вплив сучасного процесу глобалізації на сферу руху корпоративного капіталу зробив раніше географічно захищені біржі абсолютно вразливими з боку потужних світових конкурентів.

Отже, у світі почався новий етап еволюції фондових бірж у бік їх укрупнення та концентрації капіталу, що, у свою чергу, має на меті зниження витрат із одного боку, та глобальної монополізації фондових майданчиків – з іншого.

Канд. екон. наук **В.Яременко** (Інститут економіки та прогнозування НАН України) розглянула питання мікроекономіки мережевих обмінів.

Мікроекономіка мережевих обмінів – це особливості функції процедур раціонального вибору за спрощених інституційних та інформаційних передумов.

Мережні обміни підпорядковуються основним процедурам раціонального вибору. Це означає, що суб'єкти максимізують корисність, співвідносячи свої потреби і ресурси в умовах спадної віддачі.

У мережі процедури раціонального вибору згорнуті та спрощені. Тим самим забезпечується трансакційна економія: на вибір затрачується менше часу і ресурсів. Стабільні мережі мають код доступу, відомий усім учасникам, який гарантує, що опортуністична поведінка не вийде за "рамки пристойності", тому страхові витрати теж знижуються.

Якщо процедури раціонального вибору розгортаються до повноцінних масштабів, то це вже не мережа, оскільки в оцінювані альтернативи включається і можливість потенційно деструктивного опортунізму. Трансакційна економія в цьому разі неможлива, тому суб'єкт максимізує корисність не за рахунок вигіднішої конфігурації бюджетної лінії, а за рахунок ширшого вибору.

Раціональний вибір і пов'язана з ним можливість трансакційної економії відіграють важливу роль у виникненні, функціонуванні та згасанні мереж. Мережа виникає як реакція на надмірне ускладнення процедур раціонально-

го вибору, що веде до зростання трансакційних витрат. Критерій "вигідно – не вигідно" доповнюється критеріями "близько – далеко", "звично – незвично". Якщо два останні критерії починають превалювати над першим, мережа функціонує як більш або менш стабільне утворення. Цю мережеву модель вичерпно описано в поняттях досконалої, або чистої конкуренції.

З погляду логіки моделі Р.Коуза, мережа передує формуванню повноцінної фірми як проміжна форма: ринку відповідають середні ринкові трансакційні витрати; мережі – трансакційні витрати, усталено нижчі за середі ринкові; фірмі – нульові трансакційні витрати. Проте природний процес диференціації продукту може знов актуалізувати критерій "вигідно – не вигідно", що відповідає складній повноцінній процедурі раціонального вибору і нормального (середньому ринковому) рівню трансакційних витрат. У цьому разі велика частка споживачів залишає мережу і може перейти на новий рівень рівноваги.

У глобальній економіці спостерігаємо гострий конфлікт між мережею та ієрархією, в якому на цей момент перемагає мережа. Інтернет-торгівля – це прообраз глобальної мережі, що формується. В сучасних умовах помітною є різка реакція ієрархічних структур, що намагаються розв'язати два взаємопов'язаних завдання:

- врятувати свій сегмент економіки, увійти до мережі;
- відновити баланс за рахунок підриву мережі зсередини (за рахунок "самоієрархізації").

Завдання полягає в тому, щоб простежити, як мережа породжує ієрархію, як опортунізм мережі породжує потребу в її обмеженні й упорядкуванні.

Мережеві структури мають певний інструментальний потенціал щодо ієрархічних структур, передусім державного рівня. Найчастіше це виявляється не як підрив компетенції ієрархічних функцій, а як створення нового середовища компетенції (наприклад, функціонування транснаціональних університетів і міжнародної мережі їхньої співпраці).

У результаті дедалі більшу роль у житті суспільства відіграють ті процеси, які не входять у пряму компетенцію держави (у держави не доходять руки до цього). Відповідно роль державної ієрархії в усій сукупності проблем знижується. Але водночас спеціалізовані мережі вже через саму спеціалізованість породжують професійну компетенцію. Професійна компетенція передбачає обов'язкову градацію, на базі якої виростає ієрархія. Прикладом ієрархії, що виростає з мережі, є різного роду професійні рейтинги університетів, банків, інвестиційних компаній. Таким чином, спеціалізовані мережі, що розвиваються, регенерують ієрархічні засади.

Ієрархія початково є інституційною, в сенсі її безальтернативності: обов'язковість сплати податків, заборона насильства. Не передбачений вибір: якщо не платиш податків, то потрапиш у безінституційний простір. Мережа дозволяє домогтися відносно несуперечливого поєднання економічної свободи з однозначністю соціально-економічного статусу, з чітким розподілом функцій та обов'язків. Таким чином, мережа має певну перевагу порівняно з ієрархією – це здатність до безперервного пристосування до зовнішнього середовища, що змінюється. Але розвиваючись, мережа перетворюється на свою протилежність – ієрархію.

Канд. екон. наук **Т.Артюмова** (Інститут економіки та прогнозування НАН України) розкрила деякі аспекти інституційного змісту економічної цінності як ієрархічної і мережевої структури. Економічну цінність при цьому визначено як економічне благо – умову і/або результат людської господарської діяльності, що має певну корисну форму і у процесі суспільного обміну реалізує себе в потрійній визначеності граничної корисності, вартості та ціни.

У найзагальнішому вигляді під структурою (від лат. *structura* – будова, розташування, порядок) розуміється сукупність сталих зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей за різних зовнішніх і внутрішніх змін. Якщо розглядати господарську систему суспільства як універсум – складний соціально-економічний організм, що функціонує за законами біогеохімії, як буття соціально-економічного простору-часу, то економічна цінність являє собою генетичний код (образ) цього буття. За такого підходу розгортання генетичного коду (генезис) господарської системи постає як результат взаємодії її ціннісної спадковості та мінливості, традицій та новацій. Воно здійснюється шляхом взаємоперетворення економічних зв'язків і відносин – трансформ економічної цінності, які відображають взаємне переткання буття економічного простору (граничної корисності) і часу (вартості), що забезпечує нерозривну єдність буття минулого, теперішнього часу і майбутнього (цілісність і тотожність) господарської системи-універсуму за допомоги постійного відтворення механізмів транскрипції та трансляції соціально-економічної інформації.

Гармонійність функціонування і розвитку господарського соціуму досягається на шляху оптимального поєднання самоорганізації й організації його складових елементів – інститутів, найважливішим із яких є людина, творча особистість, що духовно відображає і діяльно відтворює органічну єдність природного і соціального життєвих начал. При цьому процеси господарської самоорганізації відтворюють сукупність ціннісних установок, що відображають закономірності функціонування буття економічного простору, які, своєю чергою, мають прообразом закони самоорганізації природних систем і властиві будь-яким формам життєдіяльності. Ієрархія ранжує вказану сукупність цінностей у напрямку реалізації основної цільової функції, перетворюючи всю різноманітність форм самоорганізації у власне систему – органічну, таку що розвивається в часі, впорядковану цілісність.

Водночас форми владної ієрархії господарських зв'язків і відносин лише тоді забезпечують цілісність і гармонійність останніх як системи, коли відповідають їхній природі, ґрунтуються на такій ієрархії цінностей, яка спрямовує зусилля всіх господарювальних суб'єктів на реалізацію суспільного блага. Саме такі ієрархічні форми відповідають істинній природі соціально-економічних інститутів. Справді, в перекладі із старогрецького ієрархія – це "священна влада", що забезпечує розташування частин або елементів цілого в порядку від вищого до нижчого, тобто господарська ієрархія у згорнутому вигляді містить як власне організацію, так і самоорганізацію суспільної системи.

Існує думка, що ієрархія як форма організації вертикальних відносин панування-підкорення і мережеві структури як спосіб самоорганізації горизонтальних зв'язків господарського обміну є невід'ємними атрибутами соціальних систем і еволюціонують, видозмінюючись одночасно з ними. В широкому значенні такий підхід може бути використаний у дослідженні суті та відношення натуральної й товарної форм організації суспільного господарства, простого і розширеного відтворювання, планових і ринкових підстав економічної діяльності, ієрархії зв'язків і відносин вартості та власності тощо. Поняття "мережева економіка", "мережеві структури в економіці" почали часто вживати в наукових і суспільних колах з другої половини 1990-х років, як уявляється, у зв'язку із зростанням значущості інформації як специфічного економічного ресурсу.

Мережа – збірне поняття, що прийшло в економічну теорію з математики, теорії інформаційних систем, матричної алгебри, теорії мережевого

планування й управління, геодезії, картографії та інших наук. Незважаючи на суперечність тлумачень цього поняття в сучасній мовній культурі, загалом воно відбиває той факт, що система суспільного господарства зазнає другої (після формування буття ринкового простору) глобальної модифікації. Кризовий стан економічної науки є головною причиною її неухабної стрімких змін, що намітилися в розвитку господарювального соціуму на зламі століть і тисячоліть. "Поняття інформації в "мейнстрімі" якщо і не ігнорується зовсім, то є відтиснутим на периферію. В цьому немає нічого дивного, якщо взяти до уваги базові гіпотези неокласичної теорії"², – пише у зв'язку з цим Ж.Сапір. Інформаційна економіка частково отримала визнання в економічній науці, про що свідчать Нобелівські премії 1982 року Дж.Стиглеру і 2001-го Дж.Стиглицю, Дж.Акерлофу і А.Спенсу. Проте і сьогодні актуальним залишається вислів Дж.Стиглера про те, що "інформація займає лише жалюгідну халупу в місті економічної науки"³.

Утім, реальність мережевої економіки формується впродовж останніх 20 років, і закономірності її буття досліджують сьогодні переважно соціологи, історики, психологи, фахівці в галузі комп'ютерних технологій та інших сфер знання. Як правило, вони не мають інструментарію ціннісного економічного аналізу і не в змозі забезпечити адекватні економічні узагальнення; водночас їхні напрацювання дозволяють зробити висновок про те, що людство сьогодні стоїть на порозі глобального суспільного вибору, результати якого визначать його історичні долі.

Царство мережевої економіки формується комп'ютерними комунікаціями, які забезпечують не тільки повсюдне поширення інформації, але і пов'язання життя в єдине ціле, пише А.Семенов, цитуючи К.Келлі. Мережева економіка являє собою глобальну перебудову нашого життя, у неї свої унікальні можливості й абсолютно нові правила. Ті, хто грає за ними, процвітатимуть, а ті, хто ігнорує їх, – загинуть⁴. Такого роду заяви можна було б вважати несерйозними, проте накопичена сьогодні інформація про соціальні мережі змушує задуматися.

За даними Л.Стоун, з 1997 року світова психологія оперує поняттям "перманентна часткова увага", що характеризує спосіб життя людини, яка, довго ні на чому не зупиняючись у своїй діяльності, постійно є залученою в десятки справ. "Скануючи" навколишнє середовище "в пошуках нових можливостей", такий суб'єкт відчуває себе живим, лише будучи вузлом певної мережі (матриці)⁵. На думку психологів, автоматизм і механіцизм мережі цілком поглинають людину; при цьому природні відчуття втрачають свою істинність, а пов'язаність із мережею стає важливішою за те, яким є предмет і сенс цього зв'язку.

Неспроможні запропонувати всеосяжне тлумачення соціальної мережі, соціологи водночас відзначають, що тут:

- у явному вигляді відсутня ієрархія,
- учасники поєднані не тільки предметом спільного інтересу, а і самими зв'язками, які поділяються на прямі й опосередковані,
- діяльні суб'єкти повинні вміти формувати свої цільні віртуальні образи і вибудовувати за їхньої допомоги зв'язки певного характеру.

З одного боку, з розгортанням економічної мережі зв'язки і відносини реального ринку йдуть у небуття – телепортуються на різні рівні віртуального простору; з іншого – віртуальне стає реальним, набуває еконо-

² Сапір Ж. Экономика информации: новая парадигма и её границы // Вопросы экономики. – 2005. – № 10. – С. 4.

³ Цит. за: Там же.

⁴ Семёнов А. Новые правила для новой экономики // Знание – сила. – 1998. – № 4. – С. 20.

⁵ Скрипников С. Связанные Сетью 2.0 // Эксперт. – 2006. – № 39. – С. 44.

мічної та політичної потужності, здатності керувати дійсними подіями, творити історію через інформаційне клонування людської поведінки. Хвиля фінансових катастроф кінця ХХ століття, як відзначає Л.М'ясникова, стала результатом ланцюгової реакції-відповіді фондових ринків на дії "клонуваних" брокерів, що вбудовані в механізми однотипних технологій і користуються однаковими комп'ютерними "підказками"⁶.

Мережеве інформаційне суспільство іноді називають аттенціоналізмом (від англ. attention – увага) за його внутрішню сутність – відбір інформації, що створює знання. Тут увага стає головним ресурсом суспільства й особистості, проте виробництво знання не завжди є запорукою благополуччя, іноді маніпулювання "порожньою" інформацією може стати основою вигідного бізнесу. Незважаючи на те, що в явному вигляді ієрархія в мережевій економіці не присутня, вона нікуди не зникає; так, у глобальних масштабах (рівно, як і в межах окремих держав) фахівці виокремлюють три рівні мереж⁷:

- мережі нетократії – представників нової правлячої еліти, що змінюють капіталістів-підприємців епохи модерну⁸;
- мережі буржуазії та консьюмеріату;
- мережі низького порядку, які об'єднують населення планети.

Аж ніяк не повний перелік ознак, що характеризують суспільство мережевої економіки, дозволяє зробити висновок про необхідність формування нової парадигми світоустрою, проте організація господарської діяльності на порозі розгортання постмодерну, незважаючи на зовнішню новизну, здійснюється навіть не "колишніми", а набагато "архаїчнішими", такими, що давно дискредитували себе, методами. Суспільство постмодерну, кероване, не знає рівності, але його нерівність має генетичну природу, яка забезпечує соціальну неприступність нетократії, пише Л.М'ясникова. В майбутньому не виключений відповідний генетичний відбір кандидатів у нетократію з дитинства; на засадах поєднання генетики і евгеніки може сформуватися інструментальна генократія. При цьому членство у "штабних мережах" забезпечує господарювальним суб'єктам, крім пануючого становища в суспільстві, ексклюзивне споживання всіх видів ресурсів. Натомість життєдіяльність суб'єктів у мережах низького порядку організована за законами представницької демократії: їхня свобода формально нічим не обмежена, але всі стратегічні рішення ухвалюють у мережах нетократії, "закритих від натовпу"⁹.

Вищесказане, як уявляється, змушує активізувати зусилля економічної науки в напрямку дослідження засад мережевої економіки. Теоретичний аналіз покликаний прояснити співвідношення віртуального і реального, абсолютного і відносного змісту економічних зв'язків і відносин, окреслити шляхи формування нових господарських "порядків із хаосу"; його кінцевою метою має стати обґрунтування і свідоме відновлення адекватної сучасним реаліям ієрархії господарського життя. Така ієрархія має бути підпорядкована творчому розвитку особистості і ґрунтуватися на ієрархії економічних цінностей, що відображають розгортання зв'язків і відносин економічного блага господарської системи суспільства на всіх її рівнях.

⁶ Мясникова Л. Смена парадигмы. Новый глобальный проект // МЭиМО. – 2006. – № 6. – С. 6.

⁷ Там же. – С. 9–11.

⁸ Див.: Бард А., Зодерквист Я. НЕТОкратия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. – СПб, 2004.

⁹ Мясникова Л. Смена парадигмы. Новый глобальный проект. – С. 10–11.

Д-р екон. наук **І.Малий** (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана) торкнувся проблеми інституційних змін ієрархії та мережевих структур у відносинах розподілу.

Криза суспільства викликає появу низки нових явищ, які потребують обґрунтування та відповідної оцінки. Активне використання теорії неоінституціоналізму та пошук інших методологічних підходів для пояснення сучасної економіки свідчить про неспроможність науки виокремити нові тенденції у суспільстві. На тлі означеного набуває особливої ваги вчення про мережеві структури, як невід'ємну зворотну сторону ієрархії суспільства.

Розуміння мережевості можливе лише в контексті ієрархії. Це дві сторони одного взаємопов'язаного процесу, діалектику якісних та кількісних змін яких можна прослідкувати на прикладі тисячолітньої історії. Повністю погоджуючись з думкою А.Гриценка і О.Яременка щодо історичності та логічності у формуванні на кожному історичному відрізку часу мережевих структур та зростанні їх ролі в сучасному економічному розвитку, хочу звернути увагу колег на першопричини та об'єктивні передумови означеного нового явища. В даному контексті вважаю за необхідне акцентувати на вирішальній ролі зростання масштабів додаткового продукту, управлінням і розподілом якого на кожному історичному етапі не може справитись діюча ієрархічна структура, що спричинює потребу у відповідних горизонтальних зв'язках, а значить, і відповідній мережі спільної діяльності суб'єктів господарювання. Наприклад, беззаперечним є факт, що причиною розпаду натурального господарства і появи товарного є зростання продуктивності праці та збільшення додаткового продукту, що дозволило громаді частину виробленого продукту пропонувати для обміну, конкретною формою чого і стала мережа автономних місць купівлі-продажу товарів, що дістала назву *риннок*. Спочатку мережа автономних, незалежних місцевих ринків функціонувала самостійно й незалежно, але протягом тисячоліть в умовах жорсткої конкурентної боротьби, прискорення руху товарів та мобільності зв'язку перетворилась на чітко організовані різного роду ієрархічні структури у формі корпорацій та холдингів. З точки зору співіснування ієрархії та мережевості доцільно виокремити цілу низку сегментів ринку, в яких може переважати принцип ієрархії (продаж енергетичних ресурсів, товарів та послуг природних монополій тощо) або принцип мережевості (продаж товарів народного споживання, наприклад продуктів харчування, інформаційних послуг тощо).

Аналогічна ситуація спостерігається й на етапі розпаду феодального способу господарювання та виникнення капіталізму. В результаті бурного розвитку ремесла та машинного виробництва і, як наслідок, різкого зростання додаткового продукту в суспільстві виникла потреба у формуванні нових горизонтальних зв'язків між господарюючими суб'єктами, між містами регіонами та навіть країнами. Так виникла мережа залізничного та автомобільного транспорту, завдяки чого було забезпечено переміщення товарів на великі відстані та в короткі часові терміни. Фактори часу та простору протягом всієї історії цивілізації стали кінцевою метою та критерієм визначення нових соціально-економічних форм поєднання ієрархії та мережевості.

До особливих умов сучасного стану суспільства, що сприяли новій хвилі розвитку мережевих структур, слід віднести зміну системи цінностей людини, інтернаціоналізацію та глобалізацію економіки, науково-технологічну революцію та формування інформаційних технологій. Глобалізація – це формування міжнаціональних (світових) мережевих структур, які на сьогодні еволюційно руйнують міцні внутрішньодержавні відносини всередині країни. Глобалізація охопила всі сфери економічної діяльності, в тому числі й такі специфічні методи перерозподілу світового національного доходу, як створення різного роду вільних економічних зон, досить

розширеної мережі фінансових посередників тощо. Глобалізація товарообміну та руху капіталів як у натуральній, так і у фінансовій формах сформувала ситуацію, в якій держави не встигають за створенням наддержавних контролюючих органів, здатних регулювати означені процеси. Тобто держава, як визначальна форма ієрархії, не спроможна охопити і впорядкувати глобальний обмін між економічними агентами, що, звісно й продукує появу мережевих ланок. Створення інформаційних технологій дозволяє приватним особам легко та мобільно управляти переміщенням фінансових ресурсів без адміністративного супроводу. А зміна цінностей в усвідомленні людиною економічної свободи, незалежності від держави, яка поступово втрачає свою автентичність, сприяє використанню глибинної її ініціативи задля реалізації своїх інтересів через мережеві відносини. Сукупність цих обставин і створила сприятливе середовище для утвердження хаотичності (тобто мережевості) та подальшого розвитку еволюції ієрархічних структур.

Зазначимо, що представники неінституціональної теорії Р.Коуз, Д.Норт, О.Уільямсон звернули увагу на тенденцію змінюваності ієрархії та мережевості в контексті розгляду трансакційних витрат та таких інституцій, як влада, власність тощо. Виявляється, що розвиток суспільства необхідно розглядати не як лінійний процес, де все визначено наперед, а як суперечливу двоїсту суспільну систему, в якій неоднаково можуть проявляти себе соціальні, економічні, політичні чи культурні чинники, що знаходять своє вираження в різному динамічному поєднанні мережевості та ієрархії.

Інститути та постійно змінювані цінності в суспільстві структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального чи економічного характеру. Нові мережеві відносини між суб'єктами господарювання визначаються рішеннями, які вони приймають у межах відповідного інституційного середовища, і залежать від ефективності примусу (реалізації принципу ієрархії). Тобто мережа є адекватною реакцією на ефективність ієрархічних структур. Означений постулат є вихідним пунктом розуміння діалектики ієрархії та мережевості в системі суспільства.

Економічні дії індивіда чи фірми протікають не в ізольованому просторі, а в певному соціумі. І тому має велике значення, як суспільство буде реагувати на них. Таким чином, операції, прийнятні в одному місці, обов'язково виявляться доцільними навіть при схожих умовах в іншому. Прикладом тому можуть служити обмеження, що накладаються на економічну поведінку людини різними релігіями. Щоб уникнути складності узгодження безлічі зовнішніх чинників, що впливають на успіх і на саму можливість прийняття того або іншого рішення, в рамках економічного і соціального порядків виробляються схеми або алгоритми поведінки, що за даних умов є найефективнішим. В більшості випадків означені алгоритми реалізуються через мережеві структури. Конкретною формою такої ситуації можуть виступати різного роду нові коопераційні зв'язки між економічними агентами, дифузія прав власності, тіньова економіка, корупція; розвиток небанківського фінансового посередництва тощо.

Реалізація принципу дифузії має місце не тільки у відносинах власності, у розповсюдженні сучасної світової культури серед населення окремих держав, він також проявляється у відносинах кооперації між економічними агентами. Дифузія веде до гомогенізації мережевих структур різних держав, конкретним вираженням чого виступає формування офшорних зон. При розгляді мережевих структур особливої уваги потребує дослідження „ефекту втілення” та „ефекту охоплення”. Безперервні зміни можуть виникати із змін в правилах – у статусі або в законах, що ми спостерігаємо в трансформаційній економіці України. З точки зору неформальних обмежень, спостерігається поступовий відступ від прийнятих норм і

соціальних угод або повільне прийняття нових одночасно з урахуванням уже існуючих мережевих структур, подібно мережі тіньової економіки.

Функціональні схеми взаємодії економічних агентів – учасників мережевих структур – передбачають виконання ними достатньо конкретних дій незалежно від того, який саме конкретний суб'єкт опиняється у відповідній функціональній позиції в цій мережі відносин. Тому для нас важливо на методологічному рівні розкрити чинники та принципи еволюції співвідношення мережі та ієрархії, акцентуючи на генезисі самої мережі. Пояснення економічної природи мережі повинно враховувати не тільки раціональність, а й ірраціональність поведінки економічних агентів, а це означає, що формування мереж може охоплювати різні сфери людської діяльності, інколи навіть не передбачені жодними науковими прогнозами. Мережеві відносини відрізняються від ієрархії й тим, що навіть при цілком раціональній поведінці учасників мережі, що вступають у контрактні відносини, усі можливі наслідки і відповідні реакції сторін не можуть бути передбачені і заздалегідь зафіксовані.

Крізь призму синтезу мережевості та ієрархії господарських структур можна розглянути явище корупції та тіньової економіки. Так, корупцію можливо інтерпретувати як угоду між економічними агентами та чиновниками щодо надання їм доступу до благ, які вони не можуть використовувати за існуючих ієрархічних обмежень. Дещо зменшуючи трансакційні витрати економічного агента, корупція формує мережеву структуру, яка через систему масштабного охоплення та тісноти втілення підриває елементи ієрархічної структури. Це може відбуватися безпосередньо, безперервно, в різних країнах, в різні історичні часи і мати різні обсяги.

Особливим феноменом у ствердженні мережевих ланок у системі розподілу доходів є формування тіньової економіки, як реакція на посилення регулюючих важелів держави, їх жорсткої ієрархії. Функція самозбереження та розвитку кожної людини чи суб'єкта господарювання спонукає їх до пошуку різних способів вирішення своїх проблем, а значить, і до використання горизонтальних відносин. Тому тіньова економіка є вираженням мережевих структур задля приховування від держави доходів, які підлягали оподаткуванню. Якщо тіньовий сектор економіки сягає великих масштабів, то в такому випадку він виступає в ролі нового соціального порядку, в якому ієрархія може відігравати підпорядковану роль. Формуються нові цілі та засоби їх досягнення, які можуть заперечувати старі ієрархічні відносини й висувати вимоги до формування нової ієрархічної структури з урахуванням діючих, в нашому випадку тіньових мереж розподілу та привласнення доходів. Звичайно, такий стан тіньової економіки знаходить своє адекватне відображення в цільових пріоритетах, методах та принципах державного управління економікою.

Крім того, враховуючи глобалізаційний характер тіньової економіки, можна припустити, що сьогоденні нові економічні форми будуються навколо глобальних мережевих структур капіталу, управління та інформації. Тому в багатьох країнах можна спостерігати різні форми державного правління, різні системи мотивації трудової діяльності, обміну, розподілу та споживання створеного продукту. Яскравим прикладом інтернаціоналізації тіньової економіки є активізація формування різних видів мережі офшорних зон.

Створення офшорних зон виникло не раптово, а було історично обумовлено пошуком таких організаційно економічних форм обміну, які б, з одного боку, були нормативно формалізовані, а з іншого – дозволяли уникати державно ієрархічних інструментів контролю. Зацікавленість в уникненні оподаткування з боку суб'єктів господарювання існувало завжди, але сприятливі обставини щодо їх практичного втілення у формі офшорних зон з'явилися лише за умов інтернаціоналізації світової економіки. Відбулося це

в результаті бурхливого розвитку в другій половині ХХ століття транснаціональних корпорацій, коли їхня експансія і швидке зростання міжнародного товарообміну зажадали не тільки значного збільшення фінансових ресурсів, а й вільного доступу до них у будь-якому місці на планеті.

Позитивне значення для становлення офшорних зон мала і науково-технічна революція. Без її досягнень, що втілилися в розвитку передових інформаційних технологій, було б неможливим ефективне функціонування багатьох офшорних структур. Наприклад, звичайним для офшорного бізнесу є ситуація, коли компанія зареєстрована в одній країні, діяльність веде в іншій, банківський рахунок відкритий у третій, а власник проживає в четвертій. Тут необхідно також відзначити, що Інтернет-технології відкрили шлях для широкого розповсюдження у всьому світі розгалуженої мережі торгівлі товарами, послугами, інформацією та ноу-хау.

Канд. екон. наук **Т.Гайдай** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) приділила увагу мережам як формі міжфірмової кооперації.

У контексті фахового наукового обговорення сутності ієрархічної і мережевої форм взаємодії та взаємозв'язків економічних агентів (суб'єктів економічних відносин) хотілося б звернути увагу на особливості розробки даної проблематики зусиллями як економічної теорії, так і суміжних суспільних дисциплін. Введенням у широкий науковий контекст проблем економічної взаємодії ієрархії, ринків та мереж світова і вітчизняна академічна наукова спільнота значною мірою завдячує дослідній програмі нової інституціональної економічної теорії. Зокрема, Нобелівський лауреат Р.Коуз вперше дав наукове уявлення про фірму й ринок як про дві основні форми координатії економічної взаємодії в сучасній економіці. Фірму він розглядав як "ієрархію" – вертикальне підпорядкування влади та повноважень, відсутність ринкового обміну і трансакцій. Ринок – як її цілковито протилежність – стихійність, невизначеність, спонтанність, розсіяність інформації, деперсоналізованість обміну, наявність та зростання трансакційних витрат ринкової взаємодії. Проте сучасна економічна реальність дозволяє спостерігати розвиток ринкових мереж як специфічної, проміжної, перехідної ланки між фірмою та ринком, які постають двома цілковито протилежними зразками економічного устрою.

В останні десятиріччя мережеві форми міжфірмової ринкової кооперації заявили про себе в практиці господарювання розвинутих країн як про явище, що розвивається дуже динамічно та інтенсивно. Ця тенденція неухильного зростання стійких міжфірмових альянсів у вигляді мереж (мережевої співпраці та кооперації) фіксується дослідженнями сучасних галузевих, національних та міжнародних ринків. Фахівцями наводяться дані минулого десятиріччя про середнє щорічне зростання на 25% кількості мережевих альянсів в економіці європейських країн. Що характерно, ці темпи не тільки зберігаються, але мають тенденцію до збільшення (OECD, 2005). Серед американських компаній, приміром, спостерігається 50-відсотковий приріст стратегічних альянсів. У рамках економічної діяльності між економічними агентами формуються стійкі, стабільні, передбачувані та відтворювані в часі й просторі зв'язки взаємодії.

З огляду на інтенсивну вибудову та відтворення мережевих соціально-економічних структур цей ринковий феномен привертає все більшу увагу дослідників. Насамперед актуалізується наукове осмислення його суті та природи, причин виникнення, економічного призначення, господарської доцільності та ефективності, подальших тенденцій розвитку.

В літературі існує досить широкий діапазон підходів щодо визначення змісту поняття мережі. У найбільш широкому сенсі під *мережею* розуміють економічну форму (структуру) відносин, яка пов'язує між собою учасників цих відносин – індивідів, організації, країни. У поняття мережі включається цілий спектр координаційних механізмів (неформальні комунікації, міжфірмові системи – партнерства, коаліції, альянси та ін.), складні інтеграційні структури. В інституціональній теорії мережа інтерпретується як своєрідна гібридна форма поєднання координаційних механізмів фірми (ієрархії) та ринку (анархії), яка несе в собі сполучення їх ознак, чим до певної міри долається їх внутрішня обмеженість та знімаються суперечності їх взаємодії.

Останнім часом зростає обсяг фахових економічних досліджень, присвячених вивченню мереж як нової форми ринкової організації та координації. Як засвідчує огляд літератури із зазначеної проблематики, намагання теоретично дослідити та пояснити причини виникнення мереж потребує не тільки поєднання аналітичних зусиль представників різних наукових напрямів у межах самої економічної теорії, але й стимулює дослідників до активних інтердисциплінарних запозичень із суміжних з нею соціальних дисциплін (соціальною філософією, соціологією, організаційної соціологією, соціальною психологією тощо).

Комплекс факторів, що привів до утворення сучасних міжфірмових мереж, є досить складним та розгалуженим. Отже, не дивно, що він став предметом активного міждисциплінарного діалогу фахівців різних наукових галузей. Проте лише системний, інтегрований підхід, вочевидь, є найбільш продуктивним у його дослідженні. Так, існує ряд наукових теорій, які проливають свою частку світла на природу та причини розвитку мережевої організації бізнесу. В рамках економічної науки теоретико-методологічні засади дослідження цього феномена розробляються в руслі наступних наукових підходів.

Нова інституціональна економічна теорія, яка, у свою чергу, охоплює теорії трансакційних витрат, фірми, агентських, контрактних відносин тощо. Виникнення ринкових мереж пов'язується з прагненням фірм знизити рівень зростаючих з розвитком ринку трансакційних витрат. Міжфірмова мережа інтерпретується саме як ефективний засіб їх суттєвої мінімізації.

Ця функція мережі обумовила її широко тиражовану в літературі інтерпретацію як оптимальної гібридної (проміжної, перехідної) форми між ієрархією (організацією) та ринком. Фактор трансакційних витрат розглядається як провідний у визначенні тих меж, за якими ринковий механізм стає менш ефективним і потребує заміни проміжною (мережа) чи цілком ієрархічною (фірма) структурою. Оцінюючи порівняльні переваги мережі, представники інституційного аналізу серед вагомих спонукальних мотивів (факторів) її утворення також виділяють зростання ринкової невизначеності, розсіяність та асиметричність інформації, збільшення частоти ринкових трансакцій, ринкові ризики.

Представники теорії контрактів та агентських відносин досліджують мережі у контексті порівняльної ефективності різноманітних форм контрактів – явних і неявних, формальних та неформальних, цільових та предметних тощо. Увага фокусується на зіставленні порівняльних можливостей мереж та організацій у дотриманні партнерських міжфірмових зобов'язань, зниженні витрат взаємодії та агентських витрат, оптимізації механізмів стримування опортуністичної поведінки (ухилення від зобов'язань, їх порушення) учасників ринкових угод.

Теорія галузевих ринків зробила свій внесок у пізнання економічних міжфірмових мереж у зв'язку з проблематикою вертикальної і горизонтальної кооперації та інтеграції вивченням галузевої структури ринків, змістовного наповнення міжфірмової кооперації. Представники цього наукового підходу акцентують увагу на таких визначальних факторах мережоутворення як: економія від масштабу, оптимізація виробничих витрат. Більш того, апелюючи до проявів недосконалості та провалів ринку, ця теорія прогнозує нову перспективну фазу ринкового устрою – перехід до мережевої структури бізнесу в країнах з розвинутою ринковою економікою.

Еволюційна економічна теорія розглядає економіку як складну органічну систему, природний еволюційний розвиток якої передбачає зміну її структури в процесі історичного руху від менш зрілих форм до більш зрілих і розвинутих. Процеси економічного розвитку розглядаються у взаємодії факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Так, зовнішнім середовищем для фірм виступає ринок з такими його атрибутами, як стихійність, нестабільність, невизначеність, непередбачуваність, ризиковість. Це середовище є природним, але одночасно небезпечним, суворо конкурентним, а часом і загрозливим для існування (виживання) та розвитку фірми. Прагнення фірми знизити загрози та ризики мотивує її, на думку представників еволюційної економічної теорії, до укладення міжфірмових альянсів, створення й підтримки стійких мережених стосунків, співпраці. Мережі в даному контексті кваліфікуються дослідниками як стабілізатори негативних проявів ринку. У цій своїй якості вони стають умовою колективного виживання, органічного зростання, стійкості.

Теорія ресурсної залежності розвиває вищезазначений підхід, фокусуючи увагу на взаємодії організації та ринку як відкритих систем, між якими здійснюється постійна ресурсна циркуляція. Причина утворення мереж вбачається у намаганні стабілізувати ресурсне забезпечення фірми, її ресурсний обмін з ринком як навколишнім середовищем. На ґрунті цього підходу зроблено значний внесок у дослідження різноманіття мережених структур – соціальних та персоналізованих мереж, асоціацій, міжфірмових об'єднань, картелів тощо.

Соціологія та соціопсихологія. Фундаментальні основи та принципи теорії мереж були закладені ще на початку 1930-х років на стику соціологічних та психологічних досліджень соціальної взаємодії індивідів у групі. Одним із засновників теорії мереж вважається американський соціопсихолог Я.Морено, фундатор соціометричних досліджень і автор соціограм (графічного моделювання взаємодії учасників соціальних відносин та зв'язків між ними). *Соціологія*, починаючи з 1930-х років, активно використовувала теорію мереж для вивчення соціальної взаємодії індивідів та груп, кількісних вимірів і моделювання соціальних відносин. В рамках соціології мережею вважається набір акторів (учасників соціальної взаємодії) та відносин, якими вони пов'язані. Наявність соціальних відносин дає підстави вести мову про соціальні мережі.

Пізніше, у 1960–70 роках, а особливо починаючи з 1980-х років, теорія соціальних мереж починає все активніше застосовуватись іншими дисциплінами. Зокрема, економічною теорією як універсальне аналітичне знаряддя, придатне й для вивчення економічних відносин, ринкових процесів та структур. До цього часу економічна теорія при вивченні ринку, галузей, конкуренції та монополізму обмежувалась лише застосуванням поняття ієрархії. Сьогодні теоретична розробка взаємодії ієрархій та мереж в онтологічному та гносеологічному сенсі – перспективний напрям економічних досліджень сучасних динамічних реалій ринкового устрою.

Активне ринкотворення, що триває в економіці України, на тлі трансформаційних процесів все більш актуалізує зазначену проблематику. Зусилля вітчизняних дослідників мають бути сфокусовані на творчому застосуванні концептуально-аналітичних напрацювань зарубіжних колег, їх теоретичній адаптації та розвитку з урахуванням реалій української економіки. На цій основі можна очікувати зважені прогностичні оцінки шляхів мінімізації дефектів ринку, оптимізації функціонування та зміцнення порівняльних конкурентних переваг вітчизняних фірм.

О.Петровська (Інститут економіки та прогнозування НАН України) відзначила роль людського капіталу у розвитку мережевої економіки.

В умовах глобалізації світової економіки і сучасного розвитку цивілізації значення людського капіталу як фактора соціально-економічного розвитку на національному, регіональному і транснаціональному рівнях невіддільно зростає. Досягнення Цілей розвитку тисячоліття ООН у напрямках, пов'язаних з прогресом у сфері охорони здоров'я, освіти, подоланням фрагментації соціальної тканини суспільства і дисбалансу в потенціалі національних систем освіти і охорони здоров'я потребує від світової спільноти нових підходів, нарощування колективних зусиль. Створення і використання нового знання, генерація нових ідей, втілених в інноваціях і високих технологіях, значною мірою визначають динаміку і якість економічного піднесення. Людський капітал, втілений в новітній інформації, знаннях і досвіді, є одним із ключових факторів розв'язання основних проблем суспільного розвитку в сучасних умовах. Людина в умовах мережевої економіки стає центром економічної системи, займаючи активну позицію в усьому відтворювальному процесі. Водночас відбуваються суттєві трансформації і в самому людському факторі. Суспільство стає не тільки все більш зацікавленим, а й залежним від рівня розвитку людського потенціалу, без якого неможливе подальше ефективне функціонування передових галузей. Саме інтелектуальні здібності людини, її освіченість, можливість генерувати нове знання, творчість та ініціатива найбільшою мірою потребуються сучасним глобально мережевим суспільством. Значимість і цінність людського інтелекту підтверджується формуванням специфічного "інтелектуального ринку", на якому освіта, наукові знання, професіоналізм набувають високої ціни, а мобільність знань, результатів НДДКР стає такою ж розповсюдженою і необхідною, як і рух товарів, технологій, послуг, фінансів. В умовах формування глобального суспільства, заснованого на знаннях, національний інтелектуальний капітал стає основою економічного добробуту, фактором могутності держави, визначаючи її місце у світовому розподілі праці.

Отже, ключова роль знань, можливість їх освоєння, нагромадження і використання у забезпеченні економічного розвитку отримали широке суспільне визнання. Разом з тим прискорення строків старіння знань, підвищення освітніх вимог до робочої сили і підприємницьких здібностей, інтелектуалізація праці приводять до подальшої трансформації структури людського капіталу в мережевій економіці.

По-перше, відбуваються зміни в процесі формування людського капіталу. З одного боку, глобальні інформаційні мережі, які дають змогу інтенсифікувати обмін і співробітництво в науково-технічній, культурній, комерційній сферах, формують глобальне інформаційне поле, яке генерує знання. З іншого – оскільки не вся інформація піддається кодифікації, глобальні інформаційні мережі не розв'язують проблеми ефективного генерування знань, якщо вони не доповнюються зв'язками і співробітництвом через особисті контакти і сумісну творчу діяльність.

По-друге, людині в процесі нагромадження знань притаманні властивості самовдосконалення і саморозвитку, результатом чого є зміна структури і підвищення якості людського капіталу. Зміни в структурі людського капіталу в умовах мережевої економіки обумовлені, перш за все, скороченням з середини ХХ століття лагу між етапами у використанні досягнень НТП. Якщо раніше радикальні технічні зміни в суспільному виробництві відбувалися приблизно через 35–40 років, а знання, отримані в професійних навчальних закладах, виявлялися достатніми протягом усього трудового життя спеціаліста, то в сучасних умовах технології оновлюються протягом 4–5, а в найбільш прогресивних галузях – 2–3 років, причому необхідність оновлення диктується не стільки фізичним, скільки моральним зносом. Це визначило зміни умов забезпечення висококваліфікованими робітниками виробничих процесів, які відбуваються в мережевій економіці. Необхідні строки підготовки виробничих кадрів зросли до 12–14 років.

По-третє, змінилися об'єктивні вимоги до знань і навичок робітників, перепідготовки кадрів, підвищення їх інтелектуального і культурного рівня, створення умов для творчого розвитку і самореалізації особистості, оскільки в сучасних умовах ефективність праці все більше залежить від нагромаджених знань, глобального способу мислення, ініціативи і творчості, здатності орієнтуватися в умовах високої невизначеності та ризику.

Прискорений розвиток людського капіталу в Україні гальмується, на нашу думку, через низку причин. *Перша* з них пов'язана з особливостями українських культурно-історичних традицій, які відторгають інноваційність, залишаючись приналежними до індустріального типу "традиційних суспільств". Таке налаштування культурних традицій впливає на розвиток не тільки науково-технічної сфери, а й на суспільні перетворення в цілому. *Друга* причина пов'язана з кризою науки, що триває вже півтора десятиріччя. Насамперед йдеться про кризу соціально значущих функцій, інституцій та ціннісну кризу. Українська наука, особливо прикладна, значною мірою втратила соціально значущі функції у власному суспільстві, що негативно позначилося на її місці і ролі в системі обміну результатами з іншими сферами життєдіяльності суспільства. Структура національної науки, її організаційні форми залишилися майже незмінними, що ускладнює її адаптацію до сучасних умов. *Третя* причина пов'язана із кадровою сферою, перш за все, з порушенням нормального відтворення людського потенціалу науково-практичної сфери. А для активізації залучення молодого покоління в науку необхідне її глибоке реформування.

Підсумовуючи наведене, наголосимо на такому. Людський капітал як фактор соціального-економічного зростання відіграватиме ключову роль в розвитку мережевої економіки. Майбутнє України, її включення до глобальних інформаційних мереж цілком і повністю залежатиме від позитивних зрушень у структурі людського капіталу та підвищення його якісних складових.

(Далі буде)